

LEVIK KUI ETÜMOLOOGILINE KRITEERIUM (EESKÄTT EESTI SÕNAVARA NÄITEL)

LEMBIT VABA

Etümolooogia kriteeriumid. Etümolooogia uurib teatavasti sõnade päritolu ja sugulust teiste sama keele või teiste keelte sõnadega. Etümolooogiseerimisel püütakse peamiselt võrdlev-ajaloolise keeleteaduse vahenditega välja selgitada, kuidas uuritava keele sõnad/sõnatüved on seotud sama keele *resp.* murrete teiste sõnadega/sõnatüvedega ja sugulaskeelte ja/või teiste keelte sõnavaraga. Sõnavara etümolooogilisel uurimisel tuleb arvesse võtta nii keelelisi kui ka keeleväliseid tegureid. Usaldusväärseim ja tõhusaim sõna päritolu uurimise kriteerium on foneetiline kriteerium, mis peab silmas häälikuseadusi, s.o süsteemse iseloomuga häälikuvastavusi ja -muutusi. Etümolooogiseerides tuleb silmas pidada sõna morfoloogilist struktuuri. Analüüsimise käigus püütakse rekonstrueerida seda, kuidas on kulgenud sõna semantiline areng, nii et iga uus tähendusnüanss tuleneks eelmisest ning tähendusareng oleks katkematu ja loogiline. Selleks tuleb appi võtta analoogiameetod ja rakendada tüpoloogilist võrdlust. On etümoloooge, kes peavad semantika arvestamist isegi olulisemaks kui häälikulist kriteeriumi. Sõnad kannavad endas sõnumit ajast ja kultuurist, kust nad meieni on jõudnud, ent tõsiasi on ka see, et kõiki tähendusmuutusi ei ole alati võimalik jälgida, sest me ei tunne muistse kultuuri, omaaegsete ühiskonnaolude, mütoloogia jne kogu eripära.

Sõnavara on tihedalt seotud keelevälise kultuurinähtustega (ajalugu laiemas mõttes ja asustuslugu eriti, ainelise ja vaimse kultuuri arengulugu, etnograafia), mistõttu nendega arvestamine on sõnavara päritolu uurimisel otse möödapääsematu, et jõuda usutavate tulemusteni. Selle kirjutise eesmärk on anda lühike sissevaade sellesse, mil määral ja miks eesti sõnavara päritolu uurimisel on etümolooogilise kriteeriumina arvesse võetud sõnade levikut.

Sõna leviku parameetrid ja biogeograafia. „Eesti etümolooogiasõnaraamat” on etümolooogiseerimismeetodeid tutvustades nimetanud sõna levikut muude meetodite ehk taustteabe hulgas (EES: 23–24). Sõna leviku vaatlemisel pakub etümolooogile huvitavaid rööpsusi biogeograafia, mis uurib liigi, perekonna, sugukonna vm taksonoomilise rühma praegust või kunagist asuala (areaali). Asuala suurus oleneb liigi vanusest, ökoloogiast ja levimisviisist, lisaks mitmest muust tegurist, nagu kliimast, teistest liikidest, maastiku iseärasustest jne. Iseseisev areaal on liigi põhitunnuseid. Eristatakse pidevat ja katkelist levilat. Liigi asuala võib suureneda või aheneda. Jne. (Vt ENE 1 *sub* areaal.) Sõna levikut iseloomustavad parameetrid on ilmselt paljuski võrreldavad bioloogilise liigi leviku parameetritega, nagu vanus, levimise eeldused ja võime, levimisviis ja -kiirus. Biogeograafiaga oleks võimalik suhestada muidki sõna levikuga seotud rööpsusi. Siinkohal vaid üks näide. Mõne linnuliigi levikut püütakse piirata või reguleerida pesakurnade hävitamisega, õlitamisega või muul viisil (nt omaaegsed meetmed naerukajakate linnatungi

vastu, karbaste ehk kormoranide ohjamise ja arvukuse reguleerimise kavad), teatud päritolu sõnatüvede vms levikut aga keelenormidega (nt Leedu riiklik keeleinspeksioon koostöös leedu keele komisjoniga tõrjub karistusmeetmete toel barbarismide, sh anglismide ja russismide kasutamist meedias, ebasoovitavate sõnade loendit vt VLKK).

Levikugeograafia võetakse etümoloogiatöös kindlasti toeks, kui tahetakse määratleda sõnatüve **kronoloogiat** või kui **keeleelementide geneetilise läheduse** tõttu ei ole võimalik diferentseerida keelenähtuse päritolu. Kuidas selgitada laenu päritolu, kui laenuallikaid võib vormiliselt olla mitu (eesti keele puhul sageli alamsaksa või rootsi keel)? Tuleb appi võtta keelevälised ehk ekstralingvistilised kriteeriumid, sh lingvistiline geograafia, areaali analüüs, kultuuriloo, ajaloo ja etnograafia seigad, et välja selgitada ühised isoglossid. Siin on uurijale suureks abiks levikukaardid, mis aitavad selgitada ja esile tuua laenuinnovatsioonide lähtealad ja laenuteed. Levikugeograafiat on mitu uurijapõlvkonda edukalt rakendanud balti-slaavi leksikaalsete vahekordade selgitamisel ja vastastikuste laenude esiletoomisel, nt valgevene keele leedu sõnalaenude kindlakstegemisel (vt nt Vjaržboŭski 1959: 122–123; Urbutis 1969: 43 jj, 149 jj).

Eesti keele omatüvede tüvevarakihtideks rühmitamise määravaim kriteerium on vastete olemasolu sugulaskeeltes, seega levik. Nii on eesti keeles esinevatel uurali tüvedel kindlaid vasteid samojeedi keeltes (tundra- või metsaneenetsi, eenetsi, nganassaani, sõlkupi, kamassi või motori keeles). Selle kriteeriumi alusel on eesti ühis- ja kirjakeeles 97–149 uurali tüve. Soomeugri tüvedel on vasted ugri keeltes (handi, mansi või ungari keeles), neid on eesti keeles 134–206. Jne. Levikuandmete põhjal on EES-is välja toodud kümme eesti keele tüvevarakihti, lisaks eelnimetatutele veel läänemeresoomepermi (42–85), läänemeresoome-mordva-mari (18–28), läänemeresoome-mari (18–29), läänemeresoome-mordva (67–101), läänemeresoome-lapi (110–174), läänemeresoome (960–1368), läänemeresoome lõunarühma (90–130) ja eesti ning tundmatu päritoluga tüved. Eesti ja tundmatu päritoluga tüved on need, millel ei ole sugulaskeeltes kindlaid vasteid ja millele ei ole esitatud ka ühtegi tõsiselt võetavat laenuetümoloogiat. (Need andmed pärinevad allikast: Rätsep 1983: 539 jj; Metsmägi jt 2013: 313 jj.)

Valdav osa **läänemeresoome keelte balti laene** on tuntud kogu keelerühmas või selle tuumikalas (kuni 70 %). Seppo Suhonen (1980: 205–206; 1988: 611–612) on läänemeresoome keeled jaganud balti laenude esinemuse alusel kolme rühma: 1) tipprühm (soome, eesti, Aunuse karjala), 2) keskühm (isuri, vadja) ja 3) äärerühm (lüüdi, vepsa, liivi). Julius Mägiste on omal ajal arvanud: „...kui edaspidi kunagi võimalduks hakata liigitama vanemaid balti laene kahte eri kihti, siis peaks levikulaius kujunema ms. üheks olulisimaks eraldamiskriteeriumiks (ainult liivis, eestis, vadjas ja ? läänesoomes esinevad laensõnad enamasti võiksid kuuluda hilisemasse, veel laiemalt levinenud aga tavaliselt varasemasse laenukihti)” (Mägiste 1936: 185–186).

Esitatud seisukoha järgi peaks üldjoontes kehtima seaduspärasus: mida ulatuslikum levik, seda vanem laen, ja kogu läänemeresoome keelealal levivad baltismid peaksid seega esindama laenude vanimat kihistust. Kitsas levikupilt võib seega pärssida sõna tegeliku vanuse väljaselgitamist. Kuid hilislaenuki on võinud levida kiiresti ja ulatuslikult. Õpetliku näite pakub läti

hilislaenu *kõuts* plahvatuslik levik eesti kirjakeeles 1930. aastate teisel poolel (vt Vaba 1997: 111–112). Hilislaenude ekspansivsus on seletatav mitmesuguste psühholoogiliste, kultuuriliste, asustuslooliste ja muude keeleväliste tegurite (koos)mõjuga. Paul Ariste on erilise levimisvõimega sõna näitena esitanud mustlassõna *mangáv* 'paluma, küsima', mis peale eesti ja läti keele on tuntud paljudes muudes Euroopa keeltes, sest „mustlase isik ja nurumine on sedavõrd tiheli ühenduses teineteisega....” (Ariste 2010: 229). Sõna eripärane häälikuehitus võib soodustada või pärssida uudissõna levikut. Lätis kiiresti levinud ja suhteliselt uus slängiväljend on eestlasi tähistav mitmuslik *urmasi*, mis on ilmselt tuletatud eesti eesnimest *Urmās*. Selle keelendi elavat kasutamist õhutab läti ühiskeele vaatevinklist äärmiselt erandlik häälikuehitus, mis lätlase ettekujutuses kirjeldab tabavalt eesti keele foneetilist iseloomu (Vaba 2006: 250). Analoogilised tõigad on tõenäoliselt aidanud memoreerida ja levitada eestlaste hulgas lätlaste leebet nõõknimetust *saldejum(p)s* (vrd lt *saldėjums* 'jäätis' ← 'külmutamise saadus').

Levik pole seega piisav kriteerium sõna vanuse määratlemisel, mistõttu leviku toeks tuleb arvesse võtta kõiki võimalikke keelelisi kriteeriume, millest oli juttu eespool. Läänemeresoome keeleruumi äärealadel – vepsa ja liivi keeles – on tundmatud rohkem kui pooled baltismid. Põhjusi võib olla mitu. Liivi ja vepsa keele väikesearvuline kõnelejaskond pole suutnud vanu sõnavarakihte täies mahus meie aegadeni säilitada. Liivi keeles on paljud vanad balti laenud intensiivsete läti-liivi kontaktide tingimustes häälikuliselt teisenenud lätipärasteks. Tuleb silmas pidada ka seda, et paljud balti laenud tõenäoliselt ei levinudki äärealadele (nt tulevase vepsa keele kõnelejateni), sest elu- ja kultuurikeskkond ei soodustanud laenude juurdumist vms. Lõunaeesti murretes esineb üsna kitsa leviku, kuid arhailise häälikustruktuuriga laene, mille balti päritolu on väljaspool kahtlust. Looduslikud tingimused on võinud aga otsustavalt piirata laenude levimist ja juurdumist, nt metsamesindusega seotud balti sõnad ei levinud Eestist kui kõnealuse elatusala põhjapiirist kaugemale, jäädes toppama Kagu-Eestisse (Vaba 2011: 747). Kuid levikuandmete põhjal on võimalik jälgida balti laenude keelkonnasisest liikumist. Liivi ja eesti keeles esinevate läti ning vanemate balti laenude lahushoidmiseks on enamikul juhtudest piisavalt balti ja läänemeresoome hääliku- ja muidki kriteeriume (Vaba 1997: 504).

Slaavi-läänemeresoome kontaktide algus ja võimalike slaavi laenude olemasolu läänemeresoome keeltes on teatavasti jätkuvalt vaidlusalune küsimus. Traditsiooniliselt liigitatakse läänemeresoome keelte slaavi päritolu laenud **vana- ehk muinasvene** ja **uusvene laenudeks**. Eesti keele vene laenud võib Mari Musta järgi jagada koguni kuude kronoloogilisse laenukihti, kuid keeleliste kriteeriumide puudumise tõttu on tegelikult „üsna raske kindlaks määrata, millisesse laenukihti iga üksiksõna kuulub....” (Must 2000: 11). Leidub küll mõningaid häälikuerisusi, mis osutavad üheselt vanemale laenuallikale (pleofooniaeelsed – s.o sekundaarse täishäälikuta *r* või *l* järel – häälikukujud, nt ? *varn*, *värten*, nasaalvokaal sõnades *koonal*, *sundima*, *und*, redutseeritud vokaalide *ŷ* ja *ĩ* jätkajad nt sõnades *aken*, *sirp*), kuid need hõlmavad vaid vähese määra laentüvesid. Seetõttu on vanavene laenude esiletoomisest oluline osa ikkagi sõnade levikul enam kui ühes läänemeresoome keeles, mis ometi ei välista rööplaanamist eri läänemeresoome keeltesse, sest läänemeresoome keeled ja murded on üksteisele häälikuliselt lähedased, mistõttu iga

üksiku vanavene laenu kohta on raske öelda, kuidas see on ühes või teises läänemeresoome keeles kodunenud (vt Mikkola 1894: 31; Hakulinen 1968: 288–290; Ariste 2010: 131).

Läänemeresoome keelte **vanimad germaani laenud** pärinevad algermaani keelekujust. Neid leidub kõigis läänemeresoome keeltes. Alati ei ole germaani ja skandinaavia laenude eristamiseks piisavalt häälikulisi kriteeriume. Läänemeresoome keelte germaani laenude levikupilt lubab väita, et intensiivne kontaktivöönd oli Soomes, kuid need on enamasti juba nooremad, rauaajast pärit laenud, mis lähtuvad skandinaavia keelte ühisest eelkäijast vanapõhja ehk vanaskandinaavia keelekujust (Hofstra 1985: 357 jj).

Nooremad germaani laenud eesti keeles on esindatud alam-, ülem- ja baltisaksa ning eri laenuallikaist eri aegadel saadud rootsi laenudega. Nimeetatud laenurühmi on üksteisest keeleliste kriteeriumide põhjal sageli raske eristada. Eriti suuri raskusi on alamsaksa ja erisuguste rootsi laenude lahushoidmisel. Keskalamsaksa keel (1100–1600) on olnud eesti, aga ka läti keele suurim mõjustaja, puudutades kõiki selleaegseid eluvaldkondi, samasse kultuuriruumi kuulunud rootsi keel on samuti olnud alamsaksa keele tugeva mõju all: kuni kolmveerand rootsi sõnavarast on arvatavalt alamsaksa päritolu. Eesti kirjakeeles on vähemalt 42 eventuaalset uus- ehk riigirootsi laensõna, mis võivad alternatiivselt olla alamsaksa laenud, nagu *just*, *lahing*, *munk*, *märss*, *nupp*, *pung* 'rahakott', *puuk* 'kratt', *taldrik*, *telling*, *tokk* 'väike lõngaviht', *vürst*, *üür* jt (Metsmägi jt 2013: 325). Nende tüvede laenuallikate eristamiseks ei ole keelelisi kriteeriume. Siinkohal on kasulik meenutada, et paljudel selle laenurühma sõnadel on läti keeles alamsaksalaenuline rööbik, mis võib vahest eestigi esinemuse laenuallika määratlemisel kallutada alamsaksa laenuallika poole, nt *lahing*, vrd lt *slaktinš*; *nupp*, vrd lt *knupis*; *taldrik*, vrd lt *talērķis*; *telling*, vrd lt *stelinš*; *tokk* 'väike lõngaviht', vrd *duokis*; *üür*, vrd lt *ire* jne. Eesti keele alamsaksa laenud on enamasti vanemad kui ülemsaksa laenud, kuid sageli ei ole keelelisi kriteeriume nende eristamiseks. EES-i järgi on kas alamsaksa või saksa laenud nt *ahv*, *klaar*, *lihtne*, *lärm*. Siin ei paku mingit tuge ka levikuandmed. Tuleb arvestada sellegi võimalusega, et laenati mitu korda, kord ühest, siis teisest allikast, või ühtedesse eesti murrakutesse ühest keelest, teistesse teisest. Küllalt sageli peab siiski keeleliste ja kultuuri-ajalooliste kriteeriumide puudumisel leppima tõdemusega, et on olemas rühm sõnu, mille puhul on võimatu öelda, kas need on laenatud keskalsaksa või rootsi keelest.

Rootsi keel on eesti sõnavarale eri aegadel avaldanud mõju eri moel. Sõnavara on laenatud riigirootsi keelest, veelgi arvukamalt aga eesti murdekeelde **eestirootsi** ja **soomerootsi** laenuallikast. Põhiline eesti keele rootsi laenude rühmitamisalus ongi ajalis-geograafiline: 1) riigirootsi laenud; 2) eestirootsi laenud; 3) soomerootsi laenud; Ojamaa laenud (Raag 1988: 658; 1997: 186 jj). Eestirootsi murdeid kõneldi Teise maailmasõja eelõhtul üsna kompaktselt Lääne-Eesti saartel ja Loode-Eesti rannikul, mujal hajusamalt. Et eestirootsi murded olid säilitanud selliseid arhailisi jooni, mida riigirootsi keel ei tunne, on paljudel juhtudel võimalik edukalt rakendada keelelisi kriteeriume. Levikupildilt on eestirootslastelt laenatud sõnad ootuspäraselt läänepoolse levikuga (Raag 1988: 725–726).

Suuri teeneid alamsaksa ja erisuguste rootsi laensõnade vahekorra selgitamisel on Paul Aristel. Paljudel juhtudel on ta oma otsustusi põhjendanud

sõna levikuandmetega. Toon siinkohal vaid mõne ilmeka näite. Ariste on osutanud, et *teljed* on keskalamsaksa, mitte eestirootsi laen, nagu omal ajal arvas Heikki August Ojansuu, sest häälikukriteeriumi kõrval on tugevaks vastuargumendiks sõna üle-eestiline levik (Ariste 2010: 197–198). Sõna *undruk* levilale (Võ, Se, Ta, Vl, Alutaguse) toetudes on Ariste leidnud, et kõne alla tuleb kas alam- või ülemsaksa laen (Ariste 2010: 199–200). Levikuandmetele toetudes on Ariste (2010: 385) tõrjunud Andrus Saareste pakutud rootsi laenu olemise murdesõnale *sork* 'rott', sest sõna tuntakse Kagu-Eestis Läti piiri ääres, kuhu see on laenatud läti originaalist *žurka* jt (Ariste 2010: 385).

Hääliku- ja levikukriteeriumi vasturääkivuse korral on Ariste määranud laenuallika levikuandmete toel. Ta kirjutab: „Raske küsimus on see, kas arvata eesti-rootsi laensõnadeks ka neid rootsi sõnu, mis on leviku ja muude kriteeriumide järgi otsustades saadud Eesti rootslastelt, kuid millel ei ole eesti-rootsi murrete keelelisi tunnuseid” (Ariste 2010: 171). Ariste juhib tähelepanu eestirootslaste kokkupuudetele riigi- ja soomerootsi keelega ja sealt saadud keeleliste mõjutustele ning leiab, et „peab pidama siiski eesti-rootsi laenudeks neid sõnu, millel ei ole küll ilmset eesti-rootsi kuju, kuid mis kahtlemata on siirdunud eesti keelde eesti-rootslaste kaudu” (Ariste 2010: 171). Eestirootsi laensõnu käsitledes on Ariste siiski märkinud: „...sageli on mõni laensõna, olgu alamsaksa või rootsi oma, võinud levida seal, kus seda vaevalt ootaks. Peale linnade on mõisatel ja võõrastel asunikel olnud küllalt suur mõju lokaalsetele eesti murretele, mida ei ole aga iga kord kahjuks küllaldaselt arvestatud. Rootsi laensõnade levitajaks on võinud olla ka sõjavägi, keda liikus kõikjal rahva hulgas” (Ariste 2010: 168). Häädemeestelt registreeritud haruldane murdesõna *enkelt* 'ühe korra' on Ariste järgi alamsaksa laen. Kuigi laenuandjana võiks häälikuliselt arvesse tulla ka rootsi keel, kaldub autor siiski alamsaksa laenu poole, sest Häädemeestel on rootsi mõju minimaalne (Ariste 2010: 287–288). Hiljem on Raimo Raag (1988: 726–727, 731) aga juhtinud tähelepanu sellele, et mõned eestirootsi laenujuhud lubavad väita, et Pärnumaa lõunapoolsest osast vähemalt Häädemeeste kuulub eestirootsi keele poolt mõjustatud piirkonda, mida võib seletada sealmail rändpüügil käinud Hiiumaa kaluritega.

Ariste on väljendanud seisukohta, et Tallinna ümbruse ja sellest ida pool leiduvaid rootsi laene peab käsitlema koos soomerootsi laenudega (Ariste 2010: 170–171). Sel teemal on sõna võtnud ka Raag, rõhutades, et muudest eesti-rootsi laenudest tuleks katsuda hoida lahus **tallinnarootsi laene**, kusjuures tähtsaim kriteerium tallinnarootsi laenude eristamisel on ilmselt nende levik eesti keeles: „kui rootsi laensõna häälikuline kuju ei viita otseselt eestirootsi murdele ja sõna on registreeritud ainult Tallinna vahetust ümbrusest...” (Raag 1988: 726). Raagi arvates on eesti keeleteaduses seni kaldutud arvestama põhiliselt keskalamsaksa laenuvõimalusega ja rootsi laenuallikas teisejärguliseks peetavana on lihtsalt kõrvale jäetud (Raag 1988: 660). XVI sajandi alguse Tallinna elanike etniline kuuluvus käis käsikäes inimeste kuulumisega ühte või teise ühiskonnakihti: sotsiaalsel astmestikul asetsesid rootslased sakslaste ja eestlaste vahel, olles niiviisi eestlastele lähedasemad kui enamasti ülemkihti kuuluvad sakslased, mis võis Raagi arvates soodustada sõnade laenamist rootsi keelest eesti keelde.

Soomerootsi laenud on eesti keelde tulnud kas otse- või kaudlaenudena, levides eestirootsi mõjualast idas. Soomerootsi laenude hulk eesti keeles ei ole „palju vähem eesti-rootsi omadest” (Ariste 2010: 171). Põhiline kriteerium, mille alusel sõna peetakse soomerootsi laenuks, on levik Eesti põhjarannikul, Jõelähtmes, Kuusalus, Kadriinas, Haljalas, Viru-Nigulas, aga ka Keilas ja Väike-Maarjas. Soomerootsi kaudlaenude kindlakstegemisel on lähtekujude levikuandmetel otsustav osa (Raag 1988: 729). Levikuandmetele toetudes on mõned laenud liigitatud topeltlaenudeks: läänepoolne levik (Ida-Saaremaa, Hiiumaa, Loode-Eesti rannik) viitab eestirootsi, põhjarannik (Kuusalu) aga soomerootsi laenuallikale. Sellist laenujuhtumit esindab nt (*h*)*olm* ’veealune madalik; kõrgem rohune koht mere ääres jne’ (vt täpsemalt Raag 1988: 730–731; EES-i järgi on *holm* triplekslaen, laenuallikateks riigirootsi, eestirootsi ja soomerootsi keel).

Lähisugulaskeelte laenud. Soome keele ja eesti kirderannikumurde kontaktide teemadel on kirjutanud paljud Eesti ja Soome keeleteadlased. Häälikuliste ja morfoloogiliste kriteeriumide põhjal on enamasti raske otsustada, millised rannikumurde sõnad on omapärased, millised aga eventuaalsed soome laenud (Söderman 1996: 151–153). Peamiseks kriteeriumiks saab seega eelkõige olla levikupilt, mis hõlmab esmajoonel Kuusalu neemede (Kolga ja Kõnnu nn pohiranna murrak), Jõelähtme, Prangli ja Lüganuse ning Vaivara, eriti Vaivara idaosa. Vaivaras tuleb isuri, vadja ja ingerisooma kõrval eelkõige arvestada soome laenuallikaga (Saareste 2006: 94; Ariste 1981: 52–58; Söderman 1996: 157). Vadja superstraat on täheldatav Kodavere murdes Peipsi läänerrannikul, kuhu vadja siirdlasi saabus mitme lainena Peipsi järve tagant põhja, loode ja lääne poole (Ariste 2010: 489). Võimalikke liivi laene leidub Häädemeeste ja võib-olla ka teistes liivi keelega piirnenud eesti naabermurrakutes (Pajusalu jt 2009: 295 jm). Pole kahtlust, et eesti murretes on ka vadja ja liivi substraati, mille kindlakstegemine häälikuliste tunnuste abil pole läänemeresooma keelte läheduse ja sõnavara suure ühisosa tõttu enamasti mõeldav, mistõttu otsustav kriteerium on ikkagi levik eesti naabermurretes (Saareste 2006: 94).

Kokkuvõtteks. Kirjutise eesmärk oli välja selgitada need eesti sõnavara päritolurühmad, kus oluliseks või koguni peamiseks etümoloogiakriteeriumiks on olnud levikupilt. Levikugeograafia võetakse toeks, kui tahetakse välja selgitada, millisesse kronoloogilisse kihistisse sõnatüvi kuulub. Levikukriteeriumil on toetav või koguni otsustav osa, juhul kui keeleelementide geneetilise läheduse tõttu ei ole võimalik diferentseerida eesti keeles esinevate balti või germaani päritolu tüvede laenuallikat. Eriti ulatuslikult on levikukriteeriumi rakendatud erisuguste rootsi laenude lahushoidmisel. Läänemeresooma keelte läheduse ja sõnavara suure ühisosa tõttu on sageli üksnes levikukriteeriumi abil võimalik välja selgitada lähisugulaskeelte võimalikku substraati, superstraati ja adstraati.

Paraku polnud võimalik esitada statistikat, kui paljude eesti sõnade etümoloogiates on kaasatud levikukriteerium. Levikukaartide abist laenude lähtealade ja -teede silmale nähtavaks tegemisest oli juttu eespool, kuid sõnavara leviku kaardistamine iseenesest ei loo uut etümoloogiat, mistõttu keeleteadlaste paeluv teemaatika on selles tagaplaanile jäetud. Ehkki levikuandmed alati ei anna või ei tarvitse anda etümologiseerimisel piisavat tuge, võib ometi tõdeda,

et eesti sõnavara etümologiseerimisel on levikukriteeriumi rakendatud kas peamise, otsustava või toetava lisakriteeriumina küllalt sageli, mis viib mõttele, et levikukriteeriumil on märksa suurem kaal, kui pealiskaudsel vaatlusel osataks arvata.

Artikkel on valminud autori vabal tahtel ega seostu mitte ühegi rahastatava projektiga.

Võrgumaterjalid

VLKK = Valstybinė lietuvių kalbos komisija: Kokie skoliniai vertinami kaip ne-teiktinos vartoti svetimybės? <http://www.vlkk.lt/lit/105458> (22. VI 2014).

Kirjandus

Ariste, Paul 1981. Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn: Valgus.

Ariste, Paul 2010. Sõnalaenuõbu. Koost Peeter Olesk. (Eesti mõttelugu 93.) Tartu: Ilmamaa.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

ENE 1 = Eesti nõukogude entsüklopeedia 1. A–CENT. Tallinn: Valgus, 1985.

Hakulinen, Lauri 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsingissä: Otava.

Hofstra, Tette 1985. Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen: Drukkerij van Denderen B. V.

Metsmägi, Iris, Sedrik, Meeli, Soosaar, Sven-Erik 2013. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu arvudes. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 313–332.

Mikkola, Joos. J. 1894. Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia VIII.) Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteraturgesellschaft.

Must, Mari 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Toim Lembit Vaba. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Mägiste 1936 = M[ä]g[iste], J[ulius]. [rets.] Kalima, J. Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. (SKST 202.) – Eesti Keel, nr 6, lk 182–186.

Pajusalu, Karl, Krikman, Arvo, Winkler, Eberhard 2009. Lexical Relations between Salaca Livonian and Estonian dialects. – Linguistica Uralica, kd XLV, nr 4, lk 283–298.

Raag, Raimo 1988. *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 655–664; nr 12, lk 725–732.

Raag, Raimo 1997. Criteria for establishing Swedish lexical borrowings in Estonian. – Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996. Toim Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra,

- S u h o n e n, Seppo 1980. Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä. – Virittäjä, nr 3, lk 189–211.
- S u h o n e n, Seppo 1988. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Toim Denis Sinor. Leiden–New York–København–Köln: E. J. Brill, lk 596–615.
- S ö d e r m a n, Tiina 1996. Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensa 24.) Uppsala.
- U r b u t i s, Vincas 1969. Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai. – Baltistica. Baltų kalbų tyrinėjimai, kd V, nr 1, lk 43–68; kd V, nr 2, lk 149–162. Vilnius: Mintis.
- V a b a, Lembit 1997. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- V a b a, Lembit 2006. *Estikestest, urmastest ja kuraditest* ehk liivi ja eesti sõnad läti slängis. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 248–251.
- V a b a, Lembit 2011. Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 734–763.
- Vjaržboŭski 1959 = В я р ж б о ў с к і, А. А. Балтызмы ў беларускай мове (мета-далогія і крытэрыі даследавання). – Весці Акадэміі Навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук 2. Мінск: Выдавецтва Акадэміі Навук Беларускай ССР, lk 117–134.

Võrgumaterjalid

VLKK = Valstybinė lietuvių kalbos komisija: Kokie skoliniai vertinami kaip ne-teiktinos vartoti svetimybės? <http://www.vlkk.lt/lit/105458> (22. VI 2014).

Areal distribution as an etymological criterion (mainly on the example of Estonian lexis)

Keywords: etymology, areal criterion, Estonian, Finnic languages, vocabulary, areal distribution

The article identifies those groups of Estonian words whose etymology is essentially based on their areal distribution. Areal data are usually consulted to find out the chronological layer that the word belongs to. The areal criterion has a supportive, or even decisive function if certain loanwords are genetically too close to enable their differentiation according to the donor language of the stem (e.g. Germanic or Baltic, in the Estonian case). In Estonian etymological studies the areal criterion has been especially popular in differentiating between various Swedish loanwords. Due to the linguistic closeness of Finnic languages and a large number of shared vocabulary application of the areal criterion is often the only way to identify the possible substrate, superstrate and adstrate of closely related languages.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com